

Când umbra nopții se așterne asupra statului de drept.
Gânduri din *Lumea de ieri* pentru lumea de azi

When the Shadow of the Night Falls upon the Rule of Law.
Reflections from *The World of Yesterday* for the World of Today

Flaminia STÂRC-MECLEJAN¹

Stefan Zweig appartient à une espèce qui n'est peut-être pas en voie de disparaître—du moins, je l'espère—mais qui est sérieusement menacée par les conditions actuelles, et qui ne se perpétue qu'à travers toutes sortes de difficultés: celle des grands Européens. Plus tard, on fera leur histoire. On publiera à leur sujet, et sous ce titre, une thèse magnifique—si du moins le temps à venir reste capable de publier des thèses; si tout l'argent disponible en Europe n'est pas accaparé par les avions et les canons.

(Jules Romains, *Stefan Zweig. Grand Européen*, 1941, p. 15)

Rezumat: *Lumea de ieri.* Amintirile unui European se dezvăluie ca o confesiune nostalgică despre o lume pierdută, dar poate fi citită astăzi și ca o reflecție lucidă asupra fragilității civilizației europene. Privit prin această lentilă a nostalgiei, volumul lui Stefan Zweig surprinde cu finețe dispariția treptată a libertăților individuale, modul în care legile și principiile fundamentale sunt abandonate, iar statul devine un instrument al represiei. Austria, țara sa natală, trece printr-un proces de dezintegrare juridică, care culminează cu anexarea nazistă, instaurând dictatura. Această prăbușire a statului de drept în Austria nu este una bruscă, ci graduală ... la fel ca și în alte țări europene ale epocii. Zweig observă cum societatea, prea naivă și încrezătoare în stabilitatea vechilor structuri, nu reacționează la timp pentru a opri această degradare. O pasivitate colectivă permite ascensiunea regimurilor autoritare, care exploatează slăbiciunile sistemelor democratice pentru a se impune. Cartea devine, în acest fel, o lecție fundamentală pentru prezent: fără respectarea statului de drept și a instituțiilor sale, fără o societate vigilentă care să vegheze asupra lor, orice democrație riscă să alunece spre autoritarism. Prin această lucrare testament, Zweig nu oferă doar un avertisment istoric, ci și un apel la conștientizarea pericolelor care amenință libertatea chiar și în cele mai avansate democrații. Căci ceea ce e cel mai tulburător este că, făcând abstracție de epoca istorică și de chipurile răului care o animă, tot ceea ce se întâmplă în roman rămâne terifiant de actual (M. Gîndu) ... La sfârșitul cărții, Zweig observă că, deși Europa și idealurile sale de libertate și drepturi fundamentale au fost distruse, există totuși o lumină ... a speranței că aceste principii vor reînflori, chiar dacă altădată și într-o formă

¹ Facultatea de Drept, Universitatea de Vest din Timișoara, flaminia.starc@e-uvv.ro

diferită. Deși amintirile sale sunt marcate adânc de melancolie în fața dispariției lumii civilizate, întregul text devine, în această cheie, o căutare a unui sens în vremuri tulburi și schimbătoare - împăcarea cu propria condiție și o reamintire că, în mijlocul haosului, există încă loc pentru momente de fragilă frumusețe, de o vitală necesitate. Aceasta este forța nostalgiei: ea ne îndeamnă să nu uităm, să fim conștienți și să acționăm, nu doar să regretăm trecutul.

Cuvinte cheie: nostalgie, stat de drept, fragilitatea democrației, dezmembrarea instituțiilor democratice, pierderea libertăților individuale, regimuri autoritare, pasivitate colectivă.

Abstract: *The World of Yesterday. Memories of a European* reveals itself as a nostalgic confession about a lost world, yet it can also be read today as a lucid reflection on the fragility of European civilization. Viewed through this nostalgic lens, Stefan Zweig's volume delicately captures the gradual disappearance of individual freedoms, the abandonment of fundamental laws and principles, and the transformation of the state into an instrument of repression. Austria, his homeland, undergoes a process of legal disintegration that culminates in the Nazi annexation and the establishment of dictatorship. This collapse of the rule of law in Austria is not sudden, but gradual—much like in other European countries of the time. Zweig observes how society, too naïve and confident in the stability of old structures, fails to react in time to halt this decay. A collective passivity enables the rise of authoritarian regimes that exploit the weaknesses of democratic systems to seize power. In this sense, the book becomes a fundamental lesson for the present: without respect for the rule of law and its institutions, without a vigilant society to safeguard them, any democracy risks sliding into authoritarianism. Through his testamentary work, Zweig offers not merely a historical warning, but also a call to awareness of the dangers that threaten freedom even within the most advanced democracies. What is most disturbing, as M. Gîndu observes, is that—disregarding the historical context and the faces of evil that animate it—everything that unfolds in the book feels terrifyingly current. At the end of the memoir, Zweig notes that although Europe and its ideals of liberty and fundamental rights have been destroyed, there still remains a glimmer of hope—that these principles will one day flourish again, even if in a different time and form. Although his recollections are deeply marked by melancholy over the disappearance of the civilized world, the entire text becomes, in this reading, a search for meaning in turbulent and shifting times—a reconciliation with one's own condition and a reminder that, amid chaos, there remains room for fragile yet vital moments of beauty. This is the enduring power of nostalgia: it urges us not merely to mourn the past, but to remember, to remain conscious, and to act.

Keywords: nostalgia, rule of law, fragility of democracy, dismantling of democratic institutions, loss of individual freedoms, authoritarian regimes, collective passivity.

1. Cheia nostalgiei lui Zweig în *Lumea de ieri* după lectura lui D. F. Garcia

Lumea de ieri. Amintirile unui European este o confesiune profund nostalgică despre o lume dispărută, o lume a echilibrului, a culturii și a credinței în rațiune, pe care Stefan Zweig o reînvie cu tandrețe și melancolie.

Scrisă în anii exilului autorului, după ascensiunea fascismului, destrămarea ordinii democratice și devastarea provocată de cel de-al Doilea Război Mondial, cartea reflectează asupra declinului intelectual și cultural al unei civilizații

odinioară înfloritoare. Într-adevăr, *Lumea de ieri* nu este doar o confesiune personală, ci și o mărturie a destrămării unei epoci dominate de rațiune, umanism și încredere în progres². Având în vedere îmbinarea unică dintre povestea de viață a lui Zweig și construirea unei relatări istorice colective, romanul transcende statutul de simple memorii. Acesta devine o meditație amplă asupra fragilității civilizației europene, un avertisment, dar și un omagiu adus valorilor umaniste și spiritului pan-european care animase o întreagă generație³.

Scopul lui Zweig nu a fost să redea cu acuratețe istoria Europei din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea până în 1939 ci, mai degrabă, textul a fost conceput pentru a transmite cititorilor săi din viitor angajamentul față de un set de valori etice și față de o anumită viziune asupra lumii⁴. El afirmă în prologul memoriilor sale că, fiind martor la sfârșitul unei epoci care a format și educat generația sa, consideră că are datoria de a salva, pe cât posibil, ceea ce mai poate fi salvat din acea lume (deja) pierdută, conferind astfel textului o dimensiune existențială și orientând narațiunea către viitor⁵.

S-a putut susține că autorul *Lumii de ieri* fuge de prezent în timp ce încearcă să-i dea un sens. Și am putea adăuga că, în același timp în care se refugiază în trecut, el speră să transmită un mesaj către viitor⁶. Zweig a fost acuzat sistematic că idealizează o epocă care era departe de a fi ideală, că ignoră anumite realități sociale și politice care ar explica catastrofele pe care le descrie atât de subtil și că este complice la anumite procese de amnezie socială⁷. Însă el nu doar povestește fapte istorice, ci construiește o narațiune colectivă idealizată, un fel de „vis” al unei Europe pierdute, care, de fapt, nu a existat în realitate așa cum este descrisă. Această narațiune „nostalgică” ne provoacă să reflectăm etic, adică să ne asumăm responsabilitatea față de lecțiile trecutului și să ne gândim la ce valori și aspirații vrem să păstrăm sau să reconstruim în prezent și viitor. Cu alte cuvinte, Zweig evocă un timp dispărut, dar în același timp creează o tensiune între ideal și realitate, între ceea ce a fost și ceea ce ar fi putut fi sau ar trebui să fie — un spațiu de reflecție morală și responsabilitate pentru cititor. Aceasta este forța „nostalgiei” în cartea sa: ne îndeamnă să nu uităm, să fim conștienți și să acționăm, nu doar să regretăm trecutul⁸.

Umanismul de care dă dovadă autorul se manifestă nu doar printr-o nostalgie față de valorile unei epoci trecute, ci printr-o angajare profundă, aproape etică, față de umanitate, într-un timp în care însuși conceptul de „om” părea să fie pus sub semnul întrebării. În *Lumea de ieri*, Zweig nu evocă doar o lume pierdută, ci încearcă să păstreze vie o idee a demnității umane, a toleranței, a dialogului și a

² Și D. F. Garcia, *From the World of Yesterday to the Europe of Tomorrow: On Commitment, Ethics, and Europe in the Works of Stefan Zweig*, Teză, 2020, p. 319.

³ *Ibidem*.

⁴ *Idem*, p. 323.

⁵ *Idem*, p. 323.

⁶ *Idem*, p. 325.

⁷ *Idem*, p. 341.

⁸ *Ibidem*.

solidarității internaționale, într-un context în care aceste idealuri fuseseră zdrobite de extremism, războaie și ideologii totalitare⁹. Astfel, umanismul său nu este unul abstract, ci profund contextualizat. Nu este o simplă evocare a unei lumi apuse, ci o încercare de a reafirma valorile umane într-un peisaj moral devastat. În fața violenței, exilului și colapsului ordinii europene, Zweig răspunde nu cu cinism sau resemnare, ci cu un efort de a salva, prin memorie și scris, ceea ce poate fi salvat: o idee despre om și despre conviețuire. În acest sens, umanismul său este „angajat”, pentru că nu caută doar frumusețea trecutului, ci responsabilizează prezentul și, mai ales, ne provoacă să gândim viitorul¹⁰. „În ce mă privește, față de masa fără număr a celorlalți nu-mi recunosc alt privilegiu decât acela că în calitatea mea de austriac, de evreu, de scriitor, de umanist și pacifist m-am aflat de fiecare dată acolo unde aceste șocuri s-au resimțit în modul cel mai dureros”¹¹.

Ca martor al unei lumi pe cale de dispariție, autorul surprinde cu sensibilitate și acuitate atât idealismul, rafinamentul și cosmopolitismul societății de dinainte de 1914, cât și tragedia căderii acesteia în haosul naționalismului, fanatismului ideologic și al violenței instituționalizate¹².

2. Actualitatea nostalgiei lui Zweig într-o lectură „contemporană” a *Lumii de ieri*

Lumea de ieri rămâne o lecție esențială pentru prezentul nostru: fără respectarea statului de drept și a instituțiilor sale, fără o societate lucidă și vigilentă care să le protejeze, orice democrație riscă să alunece, treptat, spre autoritarism. Prin această lucrare testament, Stefan Zweig nu formulează doar un avertisment istoric, ci face un apel profund la conștientizarea fragilității libertății — o libertate amenințată adesea chiar în sânul celor mai avansate democrații. Ceea ce impresionează și tulbură cel mai mult la lectura sa este dimensiunea ei profetică, dublată de o nostalgie profundă care se transformă într-o formă de rezistență morală împotriva uitării. Dincolo de circumstanțele istorice și de chipurile concrete ale răului care o străbat, mesajul său continuă să reverbereze cu o actualitate neliniștitoare.

2.1. Sfârșitul iluziilor

Zweig își începe povestea evocând nostalgic Viena sfârșitului de secol XIX, un oraș al culturii, artei și progresului. Născut în 1881 într-o familie evreiască prosperă, scriitorul trăiește într-o Europă care părea stabilă, în care statul de drept, drepturile individuale și cultura erau apreciate. În această *Belle Époque*, există un sentiment de siguranță, iar oamenii cred în progresul continuu. Pentru tinerii

⁹ *Idem*, p. 492 et seq.

¹⁰ *Idem*, p. 494.

¹¹ St. Zweig, *Lumea de ieri. Amintirile unui european*, Editura Humanitas, București, 2012, p. 7.

¹² A se vedea și M. Garot, *Stefan Zweig, gardien de l'héritage européen*, Symposium nr. 4(1)/ 2022, p. 40–42, accesat la 30 august 2025.

intelectuali, Viena este un centru de creativitate, unde literatura, filosofia și muzica înfloresc. Stefan Zweig crește într-un mediu care pune accent pe educație și artă, având ocazia să întâlnească personalități de seamă ale vremii. Această „lume de ieri” este o lume a unei elite culturale și intelectuale, care se simte în siguranță și protejată de un sistem social și politic stabil, în care tradițiile și valorile fundamentale păreau imuabile. Zweig subliniază ideea de „siguranță” nu doar ca fiind un sentiment de protecție fizică, ci și un sentiment de ordine și de control asupra destinului propriu, în cadrul unei Europe civilizate. „Este foarte greu să descrii generației de azi ... optimismul, încrederea în umanitate care ne-a însuflețit pe noi, tinerii de la confluența celor două veacuri. Patruzeci de ani de pace întăriseră organismul economic al națiunilor, tehnica dăduse vieții ritm, descoperirile științifice umpluseră de mândrie sufletul acelei generații; începuse un avânt care se făcea simțit aproape cu aceeași intensitate în toate țările Europei noastre. Orașele deveneau, de la an la an, mai frumoase și mai animate, Berlinul din 1905 nu mai semăna cu cel pe care-l cunoscusem eu în 1901, dintr-un oraș rezidențial devenise un oraș internațional și era deja din nou depășit ca amploare de Berlinul anului 1910. Viena, Milano, Paris, Londra, Amsterdam - de fiecare dată când le revedei, erai uimit și entuziasmat; străzile deveneau mai largi, mai somptuoase, edificiile publice mai impozante, magazinele mai luxoase și mai pline de gust. În toate se simțea cum crește și proliferază bogăția; chiar și noi, scriitorii, observam aceasta după edițiile care, în acest interval de zece ani, crescuseră de trei ori, de cinci ori, de zece ori. Peste tot apăreau noi teatre, biblioteci, muzee; utilități ca baia și telefonul, care înainte fuseseră privilegiul unor cercuri restrânse, pătrundeau în viața micii burghezii și de jos se ridica, de când se redusese timpul de lucru, proletariatul, pentru a se împărtăși măcar din micile bucurii și înlesniri ale vieții. Peste tot se făceau pași înainte.”¹³

„Utopia vieneză” zugrăvită de Stefan Zweig nu este doar o amintire personală, ci și un mesaj universal despre importanța securității, culturii și dialogului intercultural într-o lume din ce în ce mai fragmentată. Aceasta este totodată o pledoarie pentru o Europă a unității în diversitate, pentru o societate în care progresul uman și pacea socială să fie valori esențiale și durabile¹⁴.

Pe măsură însă ce evoluțiile politice și sociale devin mai imprevizibile, acest univers stabil e unul tot mai fragil.

„Splendide erau tonicele izvoare de forță ale acelei epoci, care de pe toate laturile Europei pompau spre inimile noastre. Dar ceea ce ne făcea fericiți ne pregătea, fără să ne dăm seama, și necazurile de mai târziu. Furtuna de orgoliu și încredere care vuia atunci deasupra Europei antrena și nori cu sine. Ascensiunea se produsese, probabil, prea repede, viteza cu care se dezvoltau statele, orașele era exagerată, iar posesiunea puterii te ispitește întotdeauna să faci uz sau abuz de ea. ... Peste tot, statelor li se urca sângele la cap. Din voința constructivă de consolidare internă începea de pretutindeni, de parcă se smintise toată lumea, să-și arate colții pofta de expansiune. ...

¹³ St. Zweig, *op. cit.*, p. 210.

¹⁴ D. F. Garcia, *op. cit.*, p. 388-395.

Când azi, reflectând în liniște, te-ntrebi de ce a intrat Europa în 1914 în război, nu găsești nici un argument de origine rațională și nici măcar un motiv. Nu era vorba de nici un fel de idei, erau în discuție doar micile probleme de frontieră; nu pot explica fenomenul decât prin acest sur plus de forță, urmarea tragică a acelei energii interne care se acumulase în acești patruzeci de ani de pace și care voia să se descarce cu violență. Fiecare stat se trezise peste noapte cu senzația că este puternic, fiecare voia și mai mult și fiecare voia ceva de la celălalt. Și cel mai rău lucru a fost că ne-a înșelat tocmai sentimentul la care țineam cel mai mult; optimismul nostru, al tuturor. Căci fiecare credea că în ultimul minut celălalt o să bată în retragere; așa își începură diplomații jocul lor de reciprocă tragere pe sfoară.”¹⁵

„Dar această credință copilărească în rațiune, credința că ea va împiedica, în ceasul al doisprezecelea nebunia, a fost în același timp singura noastră vină. Desigur, n-am știut să privim semnele cu suficientă neîncredere, dar nu e oare în firea tineretului să privească mai degrabă cu încredere decât cu suspiciune în viitor?”¹⁶

Zweig și ceilalți europeni ai vremii sunt atât de absorbiți de optimismul epocii – un optimism născut din credința în progres, rațiune și armonia culturală europeană – încât nu reușesc să perceapă pericolul iminent. Această orbire față de realitățile sociale și politice în transformare le ascunde semnele apocalipsei care se apropie: tensiunile naționale, crizele economice, ascensiunea ideologiilor extreme și fragilitatea instituțiilor democratice. În paginile din *Lumea de ieri*, Zweig surprinde contrastul tragic dintre iluziile unei Europe încrezătoare și catastrofa care urmează să o devasteze, evidențiind atât vulnerabilitatea umană, cât și prețul unei încrederi necritice în cursul istoriei.

„Rămâne ca o lege de neclintit a istoriei faptul că tocmai contemporanilor li se refuză posibilitatea de a recunoaște, încă de la primele începuturi, marile mișcări care-și pun amprenta asupra epocii. Așa se face că nu-mi pot aminti când am auzit prima dată de numele lui Adolf Hitler, acest nume pe care, de câțiva ani încoace, suntem nevoiți să-l evocăm sau să-l rostim în fiecare zi, ba chiar în fiecare secundă, într-un context sau altul, numele omului care a adus lumii mai multă nenorocire decât oricare altul de-a lungul timpului.”¹⁷

Odată cu izbucnirea Primului Război Mondial, lumea sigură și stabilă pe care o evocă Zweig începe să se prăbușească, iar autorul asistă neputincios, cu luciditatea unui pacifist care detestă ura ce cuprinde Europa. După încheierea conflictului, Imperiul Austro-Ungar se destramă, vechile structuri politice dispar treptat, Viena intră într-un declin economic accentuat, iar idealul cosmopolit al unității europene se ruinează, lăsându-l pe Zweig tot mai deziluzionat și lipsit de încredere în viitor. Anii 1920 par, pentru scurt timp, să ofere o șansă de redresare: scriitorul călătorește prin Europa, întâlnind mari spirite ale epocii – Romain Rolland, Sigmund Freud, Thomas Mann sau James Joyce – și continuă să creadă în forța culturii de a uni oamenii dincolo de granițe. Totuși, optimismul său se estom-

¹⁵ St. Zweig, *op. cit.*, p. 214.

¹⁶ *Idem*, p. 217.

¹⁷ *Idem*, p. 384.

pează pe măsură ce observă cum extremismul politic câștigă teren, atât în Germania, cât și în alte părți ale continentului. Ascensiunea nazismului și recrudescența antisemitismului îi confirmă temerile: deși este faimos și respectat, Zweig, ca evreu, se simte tot mai vulnerabil. În 1934, după venirea la putere a lui Hitler, părăsește Austria și începe un lung exil prin Europa și America, purtând cu el nostalgia unei lumi dispărute. Deși continuă să spere într-un viitor mai bun, evenimentele dramatice ale anilor '30 și izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial îl conving că Europa pe care o cunoscuse și o iubise este, în cele din urmă, iremediabil pierdută. „E greu să te dezbari în câteva săptămâni de treizeci sau patruzeci de ani de înrădăcinată credință omenească. Ancorați în concepțiile noastre asupra dreptului, noi credeam în existența unei conștiințe germane, a unei conștiințe europene, a unei conștiințe universale și eram convinși că neomenia se va compromite o dată pentru totdeauna în fața omenirii. Deoarece vreau să fiu aici cât mai obiectiv cu putință, trebuie să recunosc că în 1933 și chiar în 1934 nimeni dintre noi, dintre cei din Germania și Austria, nu considera ca posibilă nici măcar a suta parte, nici măcar a mia parte din cele câte aveau să se abată asupra noastră peste câteva săptămâni. Evident, era limpede că noi, scriitorii liberi și independenți, trebuia să ne așteptăm la anumite greutăți, neplăceri, adversități.”¹⁸

2.2. Destrămarea statului de drept

Statul de drept este unul dintre idealurile fundamentale dintr-un ansamblu mai larg de valori care domină morala politică liberală; alături de el se regăsesc democrația, drepturile omului, justiția socială și libertatea economică. Pluralitatea acestor valori sugerează că există multiple moduri în care sistemele sociale și politice pot fi evaluate, iar aceste criterii nu se armonizează întotdeauna perfect între ele. Cea mai importantă exigență a statului de drept este ca persoanele aflate în poziții de autoritate să-și exercite puterea în cadrul unui ansamblu constrângător de norme publice bine stabilite, și nu într-un mod arbitrar, ad-hoc sau pur discreționar, bazat pe preferințele ori ideologia proprie. Statul de drept impune ca guvernarea să se desfășoare în toate acțiunile sale în conformitate cu legea și ca puterea să poată să fie trasă la răspundere prin intermediul legii atunci când există suspiciuni de acțiuni neautorizate¹⁹. Însă statul de drept nu privește doar autoritățile. Acesta presupune și ca cetățenii să respecte și să se conformeze normelor juridice, chiar și atunci când nu sunt de acord cu acestea. Atunci când interesele lor intră în conflict cu ale altora, ei trebuie să accepte soluționarea legală. De asemenea, legea trebuie să fie aceeași pentru toți, astfel încât nimeni să nu fie deasupra legii, iar toți să aibă acces la protecția pe care aceasta o oferă²⁰. Această cerință a accesului la lege este deosebit de importantă, în două sensuri. Mai întâi, legea trebuie să fie accesibilă din punct de vedere cognitiv: să constituie un

¹⁸ St. Zweig, *op. cit.*, p. 391.

¹⁹ <https://www.britannica.com/topic/rule-of-law>, accesat la 30 august 2025.

²⁰ A se vedea și O. Predescu, *Criză și democrație. Reziliența dreptului, a statului de drept și a drepturilor omului în contextul lumii contemporane*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2022, p. 108 *et seq.*

ansamblu de norme publice, cunoscute, astfel încât oamenii să le poată studia, interioriza, înțelege ce le impun și să le utilizeze drept cadru pentru planurile, așteptările și soluționarea disputelor lor. În al doilea rând, instituțiile juridice și procedurile acestora trebuie să fie efectiv disponibile oamenilor obișnuiți pentru a-și apăra drepturile, a-și soluționa litigiile și a se proteja împotriva abuzurilor de putere, fie ele publice sau private. Toate acestea presupun, la rândul lor, independența justiției, răspunderea funcționarilor publici, transparența activității guvernamentale și integritatea procedurilor legale. Numai prin îndeplinirea acestor condiții fundamentale, statul de drept poate funcționa ca mai mult decât o noțiune formală, devenind o realitate vie și eficientă. Statul de drept este, așadar, o stea călăuzitoare la care ne putem raporta pentru îndrumare atât în prezent, cât și în viitor²¹.

Unul dintre elementele centrale ale *Lumii de ieri* este felul în care Zweig descrie ordinea juridică și democratică a Europei antebelice. Înainte de Primul Război Mondial, statul de drept era perceput ca un garant al libertății individuale, al progresului intelectual și al securității economice, iar Imperiul Austro-Ungar, cu toate contradicțiile sale, se impunea ca un model de conviețuire multiculturală și de respect pentru legalitate. Totuși, această ordine, aparent solidă, începe să se clatine odată cu izbucnirea războiului și cu transformările politice ce îi urmează. Zweig asistă neputincios la erodarea treptată a acestor valori: destrămarea imperiului și ascensiunea regimurilor autoritare transformă statul de drept într-o victimă a politicii de forță. În acest nou context, el observă cum libertățile cetățenești sunt suprimate, iar principiile fundamentale ale justiției sunt abandonate, până când declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial și instaurarea regimurilor totalitare consfințesc sfârșitul unui ideal democratic pe care Zweig îl considera esențial pentru însăși identitatea civilizației europene.

Stefan Zweig evidențiază cu profunzime și insistență dilema morală a artistului și a intelectualului în aceste momente de criză politică și socială. Pentru el, arta și cultura nu sunt simple refugii estetice sau mijloace de divertisment, ci au un rol esențial în păstrarea și transmiterea valorilor umane fundamentale. În fața ascensiunii totalitarismului, a violenței și a dezumanizării, Zweig se întreabă în mod stăruitor în ce măsură artistul este obligat să reacționeze, să ia atitudine, să folosească cuvântul și creația ca instrumente de apărare a umanității și demnității²².

Figura intelectualului este una profund ambivalentă, tensionată între idealismul umanist și luciditatea amară a celui care a asistat neputincios la colapsul moral și politic al Europei. Zweig nu propune o imagine eroică a intelectualului, ci mai degrabă una melancolică, vulnerabilă, adesea prinsă între iluzii și realități istorice brutale. Pentru el, artistul și intelectualul sunt chemați să joace un rol moral, să fie conștiința critică a epocii sale, dar constatarea este dureroasă: mulți dintre aceștia au ales tăcerea, pasivitatea sau chiar complicitatea²³. Deși Europa de

²¹ R. A. Stein, *What Exactly Is the Rule of Law?*, Vol. 57, Issue 1, 2019, 2019 CDT, accesat la 30 august 2025.

²² G. Prochnik, *Exilul imposibil. Stefan Zweig la sfârșitul lumii*, Humanitas, București, 2019, p. 14.

²³ D. F. Garcia, *op. cit.*, p. 224 et seq.

dinainte de război era un bastion al raționalismului și al valorilor iluministe, intelectualii au fost, în mare parte, prea comozi pentru a reacționa la ascensiunea ideologiilor extreme. Această complacere a permis regimurilor totalitare să submineze statul de drept fără o opoziție reală²⁴. Un exemplu elocvent este modul în care libertatea de exprimare și autonomia universitară au fost primele victime ale regimurilor autoritare. În loc să denunțe aceste abuzuri, mulți intelectuali au ales să le ignore sau chiar să colaboreze cu regimurile în schimbul unor avantaje personale. Zweig însuși, deși pacifist convins și cosmopolit, a fost prins în această capcană a neputinței. Când a înțeles dimensiunea colapsului democratic, era deja prea târziu. Exilul său nu este doar unul fizic, ci și unul spiritual: el asistă la moartea unei Europe a legalității și a libertății.

„Atitudinea celor mai mulți intelectuali era, din păcate, una indiferent-pasivă, căci, datorită optimismului nostru, problema războiului, cu toate consecințele lui morale, era încă departe de a figura în evidentele conștiinței noastre - în nici una din scrierile esențiale ale marilor scriitori din acea vreme nu se găsește nici măcar o singură disociere principială sau un avertisment impresionant. Noi credeam că facem destul dacă gândim pe plan european și ne înfrățim pe plan internațional, dacă în sfera noastră - care influențează actualitatea, totuși numai pe căi ocolite - îmbrățișăm idealul înțelegerii pașnice și al înfrățirii spirituale mai presus de limbi și de granițe.”²⁵

„Într-adevăr, probabil că nimic nu ilustrează mai bine regresul înspăimântător în care a fost antrenată lumea după Primul Război Mondial ca îngrădirea libertății de mișcare a omului și restrângerea dreptului lui de-a fi liber. Înainte de 1914 pământul aparținea tuturor. Fiecare mergea unde voia și rămânea într-un loc atât cât voia. Nu era nevoie nici de permise, nici de aprobări ... De-abia după război a început agitația universală și, ca primă manifestare vizibilă a acesteia, a apărut xenofobia: ura față de străini sau, în orice caz, teama de străini. Străinul stârnea peste tot o reacție de respingere, era exclus de peste tot. Orice călător trebuia să suporte acum, înaintea sau în timpul unei călătorii, toate umilirile care anterior fuseseră născocite în exclusivitate pentru criminali.”²⁶

Totuși, chiar și în această luciditate amară, autorul păstrează o anumită speranță: aceea că memoria trecutului, chiar idealizată, poate servi drept avertisment pentru viitor. Intelectualul are o datorie nu doar față de contemporanii săi, ci mai ales față de generațiile viitoare. Din acest punct de vedere, Zweig asumă un umanism profund și tragic, care nu ignoră complexitatea realității, dar care încă mizează pe puterea memoriei, a cuvântului și a conștiinței.

Prin urmare, figura intelectualului la Stefan Zweig este una esențial problematică, dar și esențial necesară. Ea devine o oglindă în care se reflectă atât eșecurile morale ale epocii, cât și nevoia de a regăsi un sens între ruinele istoriei. În acest sens, el ne oferă nu un model, ci un avertisment. Intelectualul care tace sau se

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ St. Zweig, *op. cit.*, p. 216.

²⁶ *Idem*, p. 439.

retrage din fața istoriei, devine complice. Iar cel care scrie, fie și din exil, are încă o șansă să rămână uman într-o lume care și-a pierdut umanitatea²⁷.

2.3. Un avertisment pentru prezent

În capodopera sa, *Lumea de ieri*, Stefan Zweig nu doar că ne oferă o frescă a unei Europe dispărute, ci și un avertisment puternic asupra pericolelor care amenință democrația și statul de drept. Deși cartea este o mărturie personală a declinului unei epoci, mesajul său transcende timpul și devine un apel la vigilență în fața pericolelor recurente ale istoriei: ascensiunea extremismului, fragilitatea libertăților individuale și eroziunea treptată a valorilor democratice.

Astăzi, în fața crizelor globale, a creșterii naționalismului și a amenințărilor la adresa statului de drept, lectura *Lumii de ieri* are o relevanță profundă. Unul dintre cele mai importante avertismente din carte este legat de iluzia stabilității. Înainte de Primul Război Mondial, Europa părea un bastion al progresului, al rațiunii și al ordinii. Cetățenii Imperiului Austro-Ungar, dar și ai Franței, Germaniei sau Marii Britanii, credeau că democrația, statul de drept și libertatea individuală sunt câștigate pentru totdeauna. Nimeni nu își imagina că aceste valori pot fi distruse în doar câțiva ani. Zweig descrie cum, în doar câteva decenii, o lume bazată pe justiție, libertate și încredere s-a transformat într-un coșmar de război, dictatură și teroare. Ascensiunea regimurilor autoritare nu a fost un eveniment brusc, ci un proces lent, la care mulți au asistat pasivi, convinși că „nu se poate întâmpla așa ceva”.

La fel ca în epoca lui Stefan Zweig, trăim într-o lume care pare, la suprafață, stabilă. Avem instituții democratice, alegeri libere, libertăți civile și o ordine internațională construită pe reguli și cooperare. Totuși, aceste fundamente sunt tot mai fragilizate de curenți subtili dar persistenți, care amintesc periculos de atmosfera interbelică descrisă în *Lumea de ieri*²⁸. Exact cum Zweig a simțit freamătul lumii care se destramă sub aparența normalității și noi asistăm azi la o erodare lentă a democrației, sub presiunea populismului, a propagandei și a noilor forme de autoritarism.

Populismul, în diversele sale forme – de dreapta sau de stânga – promite soluții rapide și ferme pentru probleme reale, dar sacrifică în acest proces complexitatea, dialogul și instituționalismul. Discursul public se radicalizează, iar elitele intelectuale, presa liberă și justiția sunt adesea ținta discreditării. Se creează un climat de neîncredere generalizată, în care manipularea emoțională înlocuiește argumentul rațional. Zweig avertiza asupra pericolului ca oamenii să caute salvatori providențiali în momente de criză, iar istoria i-a dat dreptate. Și astăzi, aceeași tentație revine, alimentată de frica economică, de insecuritatea culturală și de polarizarea socială²⁹.

²⁷ D. F. Garcia, *op. cit.*, p. 214 *et seq.*

²⁸ R. D. Kaplan, *Waste Land. A World in Permanent Crisis*, K. Hurst & Co, 2025, p. 33.

²⁹ C. Mudde & Cr. R. Kaltwasser, *Populism*, The Oxford Handbook of Political Ideologies, 2013, p. 1 *et seq.*; A. P. Bălan, *Pr politic vs retorica populistă: afinități teoretice și pragmatice*, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/176-198.pdf, accesat la 30 august 2025.

Tendențele autoritare nu mai vin neapărat sub forma dictaturilor clasice, ci se insinuează în cadrul democratic, folosindu-se chiar de mecanismele statului de drept pentru a reduce pluralismul. Legi adoptate în regim de urgență, concentrarea puterii în mâinile executivului, atacurile la adresa presei și a ONG-urilor creează o realitate în care democrația devine din ce în ce mai formală, dar golită de conținut.

Zweig ne amintește că pierderea libertăților nu se produce brusc, ci pas cu pas, printr-o serie de renunțări aparent minore. Societățile nu își dau seama că au coborât pragul toleranței la abuzuri decât atunci când devine imposibil să mai reacționeze. Tocmai de aceea, memoria istorică și vigilența civică sunt esențiale³⁰. Lecția lui este una a responsabilității - ea ne cere să nu confundăm normalitatea cu permanența, și să ne asumăm rolul de păstrători ai democrației, nu doar de beneficiari pasivi ai ei.

În *Lumea de ieri*, Zweig descrie cum ideologiile extremiste au fost alimentate de resentimente istorice și de crize economice. După Primul Război Mondial, naționalismul și xenofobia au devenit instrumente politice puternice, exploatate de lideri care promiteau „revenirea la măreție” și găseau țapi ispășitori pentru problemele societății. Germania a trecut de la una dintre cele mai avansate democrații ale Europei la un regim totalitar, printr-un proces legal, dar perfid. Propaganda nazistă a transformat statul de drept într-un instrument de opresiune, iar mulți oameni au acceptat această schimbare, fie din oportunism, fie din frică.

În prezent, asistăm la o creștere îngrijorătoare a discursurilor naționaliste, xenofobe și anti-europene, însoțită de un val de dezinformare care erodează încrederea în instituțiile democratice. Această tendință nu este limitată la o singură regiune sau ideologie – ea se manifestă global, în forme variate, dar cu trăsături comune. Politicieni carismatici apelează la frici colective, identifică „dușmani interni” sau externi, subminează presa liberă și contestă legitimitatea justiției atunci când aceasta le stânjenește agenda³¹.

Aceste tactici nu sunt noi. Zweig le-a văzut aplicate în perioada ascensiunii nazismului: manipularea prin propagandă, controlul discursului public, izolarea intelectualilor, reducerea treptată a drepturilor și libertăților cetățenești. Atunci, cetățenii obișnuiți nu au reacționat cu destulă fermitate. Prea ocupați cu problemele cotidiene sau prea încrezători că „răul nu poate învinge”, au permis ca ideologiile extremiste să ia avânt și să desființeze în doar câțiva ani tot ceea ce fusese construit timp de decenii.

Astăzi, mecanismele sunt mai sofisticate, dar scopul rămâne același: acapararea și menținerea puterii prin controlul informației și al fricii. Propaganda nu mai vine doar prin ziare de partid sau manifeste, ci prin rețele sociale, canale de influență și algoritmi care construiesc bule informaționale și radicalizează convingeri. Teorii conspiraționiste despre „elita globalistă”, „trădători interni” sau, în timpul pandemiei, „dictatura sanitară” subminează solidaritatea democratică și

³⁰ P. Rosanvallon, *Contrademocratia*, Editura Nemira, 2010, p. 15 *et seq.*

³¹ C. Valică, *Ascensiunea extremei drepte și a naționalismului în Europa. Riscurile pentru România*, <https://romania.europalibera.org/a/extrema-dreapta-europa-romania/32065069.html>, accesat la 30 august 2025.

rațiunea critică. Într-o lume tot mai polarizată, adevărul devine o chestiune de *opinie*³², iar statul de drept este perceput ca un obstacol în calea „voinței poporului”, nu ca o garanție a libertăților.

Eroziunea statului de drept nu are loc peste noapte. Aceasta începe cu mici derogări „justificate” de urgențe – sanitare, economice sau de securitate. Continuă cu atacuri asupra independenței justiției, apoi asupra mass-mediei independente. Acolo unde societatea civilă este slabă, unde educația civică lipsește, iar memoria istorică este ignorată, democrația se prăbușește aproape fără rezistență. Zweig ne avertizează asupra pericolului de a deveni „spectatori neputincioși ai propriei căderi”. Tocmai de aceea, textul său este o chemare la vigilență, la implicare civică și la apărarea valorilor democratice înainte de a fi prea târziu.

Stefan Zweig pune un accent deosebit pe pasivitatea intelectualilor și a elitelor culturale în fața ascensiunii extremismului. Deși mulți scriitori, filosofi și artiști erau conștienți de pericol, puțini au acționat. Unii au considerat că este doar o fază trecătoare, alții au refuzat să creadă că democrația poate fi distrusă atât de ușor. Zweig însuși recunoaște că a fost prea optimist și că nu a reacționat suficient de devreme. Când a devenit evident că libertatea este pierdută, era deja prea târziu.

În fața amenințărilor recurente la adresa democrației și a statului de drept, rolul intelectualilor și al societății civile devine esențial. Stefan Zweig, în *Lumea de ieri* transmite un avertisment ce rămâne tulburător de actual: atunci când libertățile fundamentale sunt atacate, iar instituțiile democratice sunt subminate, tăcerea și indiferența nu sunt neutre – ele devin forme de complicitate. Lecția istoriei nu este doar despre ceea ce au făcut dictatorii, ci și despre ceea ce nu au făcut destui dintre cei care ar fi putut să se opună lor. Într-o epocă în care tendințele autoritare reapar în forme rafinate, uneori ascunse sub mantia legalității, prezența activă a conștiințelor critice este mai necesară ca oricând³³.

Zweig a trăit deziluzia unei generații care a văzut cum valorile umaniste ale secolului al XIX-lea – rațiunea, progresul, cultura, cosmopolitismul – s-au prăbușit sub loviturile violenței naționaliste și ale totalitarismului. Una dintre cele mai amare constatări ale sale este pasivitatea mediilor intelectuale în fața ascensiunii extremismului. Deși existau scriitori, filosofi, juriști sau universitari care intuiau gravitatea momentului, prea puțini au vorbit cu adevărat, iar dintre aceștia, și mai puțini au fost auziți. Mulți s-au retras în turnul de fildeș al culturii, sperând că furtuna va trece. Alții s-au adaptat, au ezitat sau au colaborat tacit, în numele unei stabilități iluzorii. Zweig însuși a simțit vinovăția acestui timp al tăcerii și al speranțelor amânate.

Astăzi, în fața unor fenomene precum relativizarea adevărului, concentrarea excesivă a puterii, cenzura mascată sau discreditarea oponenților prin propaganda digitală, se ridică aceeași întrebare morală: ce face societatea civilă? Ce spun intelectualii, universitarii, artiștii, profesioniștii, jurnaliștii? Nu e de ajuns să observăm derapajele, trebuie să și reacționăm la ele. În democrație, dreptul la

³² L. McIntyre, *Post-Truth*, Massachusetts Institute of Technology, 2018, p. 1 *et seq.*

³³ R. D. Kaplan, *op. cit.*, p. 23.

cuvânt vine la pachet cu datoria de a-l folosi atunci când libertatea este pusă în pericol.

Societatea civilă nu este un decor, ci o forță esențială pentru echilibrul democratic. ONG-urile, inițiativele cetățenești, vocile critice din cultură și presă au capacitatea de a semnaliza abuzurile, de a coagula rezistența civică și de a proteja spațiul public de instrumentalizări autoritare. În România, dar și în alte țări europene, s-a văzut cât de importante pot fi aceste mișcări în apărarea unor valori fundamentale precum independența justiției, drepturile omului sau libertatea de exprimare. Însă aceste acțiuni trebuie susținute constant. Democrația nu e un dat ireversibil, ci o construcție fragilă ce trebuie îngrijită zi de zi³⁴.

În același timp, intelectualii au o responsabilitate suplimentară. Ei nu pot rămâne neutri când adevărul este relativizat, când legea este folosită selectiv, când trecutul este rescris pentru a justifica prezentul. Adevărata misiune a gândirii critice este să deranjeze puterea atunci când aceasta devine surdă la echitate.

Într-o lume dominată de fluxuri informaționale rapide, de *fake news* și polarizare digitală, rolul conștiințelor lucide devine și mai important. Nu doar pentru a reacționa la pericol, ci și pentru a păstra vie cultura dialogului, spiritul critic și memoria istorică. Atunci când o societate uită lecțiile trecutului, când lasă spațiul public pradă urii și intoleranței, riscă să repete greșelile celor care au tăcut în fața primei crăpături în zidul democrației.

Stefan Zweig nu oferă doar un diagnostic sumbru al declinului Europei interbelice, ci și o invitație la vigilență. El ne amintește că fiecare pas spre autoritarism e pregătit de pasivitatea celor care aleg confortul tăcerii. Tocmai de aceea, în vremuri tulburi, a vorbi devine un act de curaj, iar a tăcea – o formă de abandon.

Unul dintre cele mai tulburătoare avertismente pe care ni le transmite Stefan Zweig în *Lumea de ieri* este acela că democrația nu moare printr-un act brusc, spectaculos, ci printr-un proces lent, aproape imperceptibil la început. Nu o singură lovitură rupe echilibrul unei societăți democratice, ci o serie de mici fracturi, fiecare justificată de o nevoie aparent legitimă: siguranță națională, stabilitate, ordine publică, apărarea valorilor „autentice” ale națiunii. Pierderea libertăților nu este resimțită imediat ca un șoc, ci se instalează progresiv, cu complicitatea oboselii civice, a resemnării și a speranței naive că „lucrurile nu vor merge chiar atât de departe”.

Zweig descrie cum, în anii premergători instaurării nazismului, măsurile autoritare au fost introduse treptat. Mai întâi, presa a fost supusă cenzurii – nu brusc, ci prin reguli menite „să protejeze” populația de panică, de minciuni, de „influențe străine”. Apoi, partidele de opoziție au fost restricționate, liderii lor hărțuiți, excluși sau arestați sub acuzații fabricate. Treptat, sistemul judiciar, altădată independent, a fost subordonat puterii executive, devenind un instrument de represiune. În cele din urmă, libertățile individuale – de exprimare, de asociere, de circulație – au fost anulate, iar întreaga societate a fost învăluită într-o tăcere

³⁴ P. Rosanvallon, *op. cit.*, p. 15 *et seq.*

grea, în care frica înlocuia rațiunea, iar loialitatea față de stat devenea mai importantă decât adevărul.

Această descriere a unei societăți în derivă nu este doar o pagină din trecut. Este un avertisment. În numeroase state contemporane – inclusiv în unele democrații consolidate – observăm astăzi simptome similare: polarizare accentuată, delegitimarea presei, presiuni politice asupra magistraților, limitarea ONG-urilor, dar și măsuri legislative care restrâng treptat libertatea de exprimare în numele „protejării valorilor” sau al „luptei împotriva extremismului”. De cele mai multe ori, aceste măsuri nu sunt percepute ca periculoase la început – ele sunt prezentate drept necesare, rezonabile, chiar salvatoare. Abia când efectele se cumulează, societatea realizează că spațiul critic s-a îngustat, iar alternativa a dispărut.

Ceea ce face ca aceste procese să fie cu atât mai periculoase este caracterul lor gradual. Nu este vorba despre o lovitură de stat clasică sau despre suspendarea flagrantă a Constituției, ci despre un proces lent de delegitimare a instituțiilor, de normalizare a abuzurilor și de stigmatizare a vocilor critice. Această erodare se produce în liniște, adesea cu sprijinul unei părți din populație care, sedusă de promisiunile unui lider „puternic”, preferă ordinea în locul libertății, confortul în locul responsabilității, securitatea în locul pluralismului.

Zweig subliniază și o altă dimensiune esențială: lipsa de reacție din partea cetățenilor obișnuiți, dar și a elitelor culturale, a fost una dintre cauzele profunde ale colapsului democrației. Oamenii nu au văzut în timp pericolul sau l-au ignorat din teamă ori din oportunism. Când semnele au devenit clare, era deja prea târziu. Acest tip de tăcere, voluntară sau involuntară, este unul dintre combustibilii autoritarismului.

Pentru prezent, lecția este clară: democrația nu poate fi apărută doar prin instituții, ci și printr-o cultură civică activă și vigilentă. Atunci când presa este atacată, aceasta trebuie apărută. Când justiția este presată politic, cetățenii trebuie să se mobilizeze. Când sunt adoptate legi care îngăduiesc drepturile, e nevoie de reacție fermă, nu de resemnare. Democrația nu este un dat imuabil, ci o construcție fragilă, care depinde de angajamentul și vigilența celor care cred în valorile ei.

Zweig nu ne oferă doar o cronică a decăderii unei epoci, ci un avertisment pentru toate timpurile: libertățile nu dispar printr-o explozie, ci se sting încet, în aplauzele celor care confundă autoritatea cu soluția și tăcerea cu înțelepciunea. A le apăra înseamnă a recunoaște pericolul la timp și a avea curajul să spui nu, chiar și atunci când pare că ceilalți nu mai vor să asculte.

Ultima parte a cărții este cea mai dureroasă: Zweig își descrie exilul și sentimentul de a fi un „om fără țară”. Europa pe care o iubea dispăruse, iar el se simțea străin oriunde mergea. Această pierdere nu este doar personală, ci are o semnificație profund simbolică pentru toți cei care au crezut în valorile democrației, ale umanismului și ale statului de drept. Exilul său nu reflectă doar drama unui individ, ci tragedia unei întregi generații de intelectuali dezrădăcinați de ascensiunea totalitarismelor.

Astăzi, destinul lui Zweig are o rezonanță aparte: suntem martori la valuri de exil forțat din cauza războaielor, dictaturilor și a regimurilor represive. Istoria

exilului său se repetă pentru mulți intelectuali, jurnaliști și activiști care, pentru a supraviețui și a-și păstra libertatea de gândire, sunt obligați să fugă din țările lor. În aceste povești se regăsește aceeași tensiune între dorul de acasă și imposibilitatea întoarcerii, aceeași suferință a rupturii culturale și existențiale.

Astfel, exilul nu rămâne doar un episod istoric legat de Europa primei jumătăți de secol XX, ci devine o experiență universală și atemporală – un semn al fragilității libertății și al prețului pe care îl plătesc cei ce îndrăznesc să o apere.

Din toate aceste considerente, *Lumea de ieri* depășește simpla categorie a cărților de memorii și se transformă într-un avertisment adresat generațiilor viitoare. În paginile ei se ascunde nu doar evocarea unei lumi dispărute, ci și o radiografie lucidă a fragilității civilizației europene. Prin povestea personală a lui Zweig se conturează drama colectivă a unei epoci care, crezându-se sigură pe progres și rațiune, a alunecat în barbarie.

Cea mai importantă lecție pe care ne-o oferă *Lumea de ieri*? Democrația, libertatea și cultura nu sunt bunuri garantate pentru totdeauna, ci valori care trebuie apărute constant împotriva intoleranței, fanatismului și violenței, pentru că, odată pierdute, reconstruirea lor devine aproape imposibilă³⁵.

La sfârșitul cărții, pe ultima pagină, Zweig observă că, deși Europa și idealurile sale de libertate și drepturi fundamentale au fost distruse, există totuși o lumină ... a speranței că aceste principii vor reînflori, chiar dacă altădată și într-o formă diferită. Deși amintirile sale sunt marcate adânc de melancolie în fața dispariției lumii civilizate, întregul text devine, în această cheie, o căutare a unui sens în vremuri tulburi și schimbătoare - împăcarea cu propria condiție și o reamintire că, în mijlocul haosului, există încă loc pentru momente de fragilă frumusețe, de o vitală necesitate.

„Soarele strălucea în toată plinătatea și puterea lui. Cum mergeam spre casă, am observat deodată în fața mea propria-mi umbră, așa cum văzusem umbra celuilalt război în spatele celui de-acum. În tot acest timp, ea, această umbră, nu s-a desprins de mine, zi și noapte s-a așternut peste fiecare gând al meu; poate că și pe unele pagini ale acestei cărți și-a aplicat conturul întunecat. Dar, în definitiv, orice umbră este și ea un copil al luminii și numai cine a cunoscut vreme însorită și vreme întunecată, război și pace, elan și prăbușire, numai acela a trăit cu adevărat.”³⁶

Referințe:

- Bălan, A. P., *Pr politic vs retorica populistă: afinități teoretice și pragmatice*, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/176-198.pdf, accesat la 30 august 2025
- Garcia, D. F., *From the World of Yesterday to the Europe of Tomorrow: On Commitment, Ethics, and Europe in the Works of Stefan Zweig*, Teză, 2020
- Garot, M., *Stefan Zweig, gardien de l'héritage européen*, Symposium nr. 4(1) 2022, p. 40–42., accesat la 30 august 2025
- Kaplan, R. D., *Waste Land. A World in Permanent Crisis*, K. Hurst & Co, 2025
- McIntyre, L., *Post-Truth*, Massachusetts Institute of Technology, 2018
- Mudde, C., Kaltwasser, Cr. R., *Populism*, The Oxford Handbook of Political Ideologies, 2013

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ St. Zweig, *op. cit.*, p. 467.

- Predescu, O., *Criză și democrație. Reziliența dreptului, a statului de drept și a drepturilor omului în contextul lumii contemporane*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2022
- Prochnik, G., *Exilul imposibil. Stefan Zweig la sfârșitul lumii*, Humanitas, București, 2019
- Rosanvallon, P., *Contrademocrația*, Editura Nemira, 2010
- Sonnenfeld, M., (ed.), Stefan Zweig, *The World of Yesterday's Humanist Today: Proceedings of the Stefan Zweig Symposium*, State University of New York, 1983,
- Stein, R. A., *What Exactly Is the Rule of Law?*, Vol. 57, Issue 1, 2019, 2019 CDT
- Valică, C., *Ascensiunea extremei drepte și a naționalismului în Europa. Riscurile pentru România*, <https://romania.europalibera.org/a/extrema-dreapta-europa-romania/32065069.html>, accesat la 30 august 2025
- Zweig, St., *Lumea de ieri. Amintirile unui european*, Editura Humanitas, București, 2012